

TARTALOM

ÉVFORDULÓ

- **Glatz Ferenc:** Trianon öröksége 3
- **Ormos Mária:** A függetlenség ára 6
- **Romsics Ignác:** Békecsinálók, 1947 11

AZ ÁLLAMALAPÍTÁS KORA

- **Zsoldos Attila:** Szent István vármegyéi 16

ÉLETKÉPEK

- **Kubinyi András:** Egy különös középkeri per 19

KÖZÖS DOLGAINK

- **Miskolczy Ambrus:** Magyarország – a modern román kultúra születése 22

KALÁSZATOK

- **Kaiser Ferenc:** Harckocsigyártás a náci Németországban 24

NYÍLT TÉR

- **Kárpáti Ferenc:** A román forradalom és Magyarország 26
- Az elnök halála (Sz. Z.) 28

HÍREK

Az első kínai császár palotája • Kőrösi Csoma Sándorról • Aquincum 2000 • Magyar egyiptológusok • Ispotályos (Johannita) lovagok • Észtoniáról (Kronstein Gábor) 30

MŰHELY

- **Pálffy Géza:** Várak, térképek a török korban 32
- Óskori aranykincsek 35

Címlapon:

Társadalmi csoportok képviselői a 15. század végén.

Iniciálé a Mátyás-graduáléból

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: Engel Pál, Kertész István, Sipos Péter, Szász Zoltán, Tóth István György

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia

Szerkesztőségi titkár: Párizs Ágnes

Munkatársak:

Demeter Zsuzsanna, Stemlerné Balog Ilona (kép); Kovács Éva

Horváth Imre (számítógépes tördelés); Nagy Béla (térkép)

Felelős kiadó: História Alapítvány

Elnök: Niederhauser Emil

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Úri u. 53.

Telefon: 356-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250

www.historia.hu

A História Alapítvány bankszámlaszáma:

11701004-20125394 OTP Bp., I. ker. Alagút u. 3.

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoportja

Vezető: Kovács Éva

Nyomás: MESTERPRINT Kft.

Budapest, Vak Bottyán u. 30–32/B

Felelős vezető: Szilágyi Tamás

Megjelenik évente tízszer.

Előfizetési díj: 1 évre 1100 Ft

Terjeszti: HIRKER Rt., NH Rt. és alternatív terjesztők

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta

Igazgatóságánál (HELP), Budapest, Orczy tér 1–3.

Külföldre előfizethető: Hess András Kereskedelmi Kft.

H-1406 Budapest, P. O. Box 53

HU ISSN 01392409. Index: 25384

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

ÉVFORDULÓ

Trianon öröksége

Négy térkép*

1. térkép. A Monarchia és felbomlása, 1910–1920

A nemzetek szállásterületének és a területigazgatási egységeknek (államoknak) határai sohasem estek egybe Európában.

Európa nyugati felén a 19. században az ipari-technikai forradalom és a modern területigazgatási technika, a közkultúra szintjének emelkedése megkívánta az egységes érintkezési nyelvi eszköz kialakítását és ugyanakkor az állampolgári közösséget összekötő identitási szálak, azaz az állampolgári tudat erősítését. Nyugat-Európában érvényesült e modern államnemzeti elv, amely az államnyelv ismeretét megkövetelve, mindenekelőtt az állami közoktatás eszközével, az állam területén a kisebbségi nyelvi kultúrákat visszaszorította. A nyugat-európai társadalmakban az állampolgári identitás győzött a polgárok más identitása (etnikai, vallási) felett, amely egyeduralmat majd csak a század végén a szocialisták igyekeztek megdönteni: a szociális identitást helyezve mindenek fölé. Angliában, Franciaországban, Németországban e modern közösségsszervező erő jegyében *süllyedtek szubkultúrákká* az államok területén élő *kis nemzeti kultúrák* (walesiek, bretonok, okcitánok, szorbok stb.). Sok millió európai polgárt zárva el a teljes körű anyanyelvi képzéstől, szorítva ezzel hátrányos helyzetbe (az „alsó szférákba”) a munkaerőpiacon.

Európa keleti felén a nemzeti szállásterület és az igazgatási határok elválása a mai napig fennmaradt. Konfliktusok itt is keletkeztek, sőt fegyveres nemzeti háborúk (1848) is, de 1918-ig a Keleti-tengertől a Földközi-tengerig terjedő sávon a Habsburg-, az orosz és a török birodalom sajátos „egyensúlyt” alakított ki a területükön élő népek között. Ezek *soketnikumú*, sok század óta működőképes államképződmények voltak, amelyek területén az egyes nemzetek a 19. század első felében létrehozták anyanyelvi kultúrájukat, értelmiségüket. *A kulturális modernizáció előbb ment itt végbe, mint a technikai-gazdasági polgárosodás.* A térség ipari-technikai modernizálódása a 19. század végén azután felgyorsult, ami megkövetelte a tömeges állami iskolarendszerek kialakítását, a modern ipari-technikai infrastruktúra (vasút, igazságszolgáltatás stb.) üzemeltetését. Minden egyes, már öntudatra ébredt kis nemzet a térségben azzal az igénnyel lépett fel, hogy anyanyelvükön teljes oktatási képzést kapjanak, és ezzel biztosítsák a szakemberképzést, a versenyképes munkaerő létrejöttét. Ennek a követelménynek még az egyéni szabadságokra építő Habsburg Monarchia sem felelt meg. Nem adott a területén élő nemzeti kisebbségeknek kollektor nemzeti jogokat.

A soknemzetiségű állam előtt a 20. század első éveiben három út nyílt: 1. elnemzetleníteni nyugat-európai (liberális) mintára a nemzeti kisebbségeket, tagadva a kollektív nemzetiségi jogokat; 2. területét szétszabdalgatni a kis nemzetek ún. nemzeti államokra; 3. föderációs államszervezetet hozni létre.

Oroszország megkísérelte a nyugat-európai utat járni – sikertelenül. A Habsburg Monarchián belül a föderációs és az elnemzetlenítő irányzatok harca dön-

* A térképeket színes mellékletünkben találják meg Olvasóink. (A szerk.)

tetlenül végződött. A tehetetlenség állapotában azután a Habsburg Monarchia által egybefogott területek igazgatási rendszerek sorsát az európai nagyhatalmak katonai-stratégiai érdekei döntötték el. Ezt a döntést hozta meg az első világháború.

A 20. század elején a gyorsan fejlődő Németország a 17–19. században kialakult világrend és érdekszférák újrafelosztását követelte, a háborút azonban látványosan elvesztette. A mellé felsorakozott Habsburg- és török birodalom sorsát is a *győztes nyugat-európai nagyhatalmak döntötték el*. A Keleti-tengertől a Földközi-tengerig terjedő térségben nyugat-európai típusú államrendszereket hoztak létre, és a területigazgatási alapelveket is a nyugat-európai államnemzeti elvek alapján húzták meg. (Vajon nem elgondolkodtató, hogy ma ezen a sávon, a Keleti-tengertől le az arab sivatagokig robbannak ki a legélesebb etnikai, nemzeti konfliktusok?)

A Habsburg Monarchián belül élő *magyarság sorsát* és a történeti magyar állam sorsát is a világháborút lezáró *békék* – azok között az ún. trianoni béke (1920. június 4.) – *határoztuk meg*.

A két nagy, soknemzetiségű birodalom helyén létrejött ún. nemzetállamok csak nevükben voltak nemzetállamok. A területükön élő nemzeti kisebbségek sorsával senki nem számolt. Lengyelországban élt ekkor, 1920 után 4 millió ukrán (egyes adatok szerint 6 millió), 2,1 milliónyi zsidóság (más statisztikák szerint 3,2 milliónyi), több mint 1 millió német, 1 millió belorusz. Csehszlovákiában 3,1 millió német, félmillió ukrán, 750 ezer magyar. Az új Romániában 1,5 millió magyar, 760 ezer német, 640 ezer rutén, mintegy félmillió zsidó és ugyanennyi orosz. Jugoszláviában félmillió német, 470 ezer magyar, hasonlóan albánok, románok, törökök. És mindemellett mindegyik államban százezres nagyságrendben egyéb nemzeti kisebbségek. Nem szólva a volt Törökország területéről, ott is különösen az arablakta vidékekről, ahol az állami határokat soha nem ismerő sivatagi népek között húztak „nyugat-európai szakértők” nyugati mintára ún. nemzetállami határokat.

Az 1919–20. évi békerendszer Európa keleti felén megpróbálta bevezetni a nyugat-európai államnemzeti elvre épülő területigazgatási rendszert. A *magyarság* – hasonlóan az ukránokhoz, a németekhez, a zsidókhoz, a beloruszokhoz – „a nemzeti vesztesek” közé került. (Ezt mutatja be az 1. számú térkép, rajta a nemzetek szállásterületének és az 1910., valamint az 1920. évi államterületek határai.)

2. térkép. Az első határrevíziók kora, 1938–1941

A 1919–20. évi *békerendszer gyengéi* már az 1920-as években kiütköztek, s ezt még megalkotói is észrevették.

Az 1914. előtti *kisebbségi konfliktusok*, 1920 után fel erősödtek: hiszen majd’ minden nemzeti törekvés mögött állt most már – csak éppen a szomszédban – nemzetállam, erős sajtóval és értelmiséggel. És ezek a világba kürtölték a

lengyelországi ukránirtásokat és etnikai polgárháborút, a németiség keserveit az új Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában – részben Magyarországon –, a magyarok jogfosztását Romániában, Jugoszláviában. A megoldást minden sérelmezett fél elsősorban az állami határok újra vonásában jelölte meg.

De hamarosan nyilvánvaló lett a békerendszer másik gyengesége: a régió szétszakítása több kis államnemzeti egysége, hozzájárult a régió népeinek *szociális, anyagi hanyatlásához*. A már akkor globalizálódó világ gazdaság, az új tömegtermelés kora szabad munkaerő-vándorlást, tágas munkaerő- és fogyasztói piacot kívánt. Előnybe ekkor a nagy területi-igazgatási egységekben élő társadalmak kerültek. Közép-Kelet-Európában éppen ekkor indult ellenkező irányú fejlődés. A kis nemzeti nyomorúságnak nemcsak nemzeti, de szociális deficitje is mutatkozott.

Az 1919–20. évi *békerendszer első korrekcióját* – ugyanúgy, mint létrehozását – ismét nagyhatalmi politikai döntések váltották ki (1938–41). A *Szovjetunió* visszavette a nagy ukrán kisebbségű lengyel és a nagyon vegyes nemzetiségű romániai-moldáviai területeket, a Baltikumot. *Németország* egyszerűen felszámolta a csehek és lengyelek államiságát, így úgymond „igazságot osztva” az e területeken élő német kisebbségnek. A *magyar állam* kitolta határait északon a magyar többségű vidékek mellett ukrán és ruszin, délen pedig délszláv többségű vidékekre is, és megpróbálta a lehetetlent: Erdélyben a magyar többségű területek magához ragadását. (Ezt, az 1938–41. közötti határkiigazításokat ábrázolja a 2. számú térkép.) Ez a térkép mutatja be: lehetetlen a térségben az etnikai szállásterületek és az állami határok ideális egymáshoz igazítása, mivel a térség évszázadok során teljesen vegyes lakosú lett.

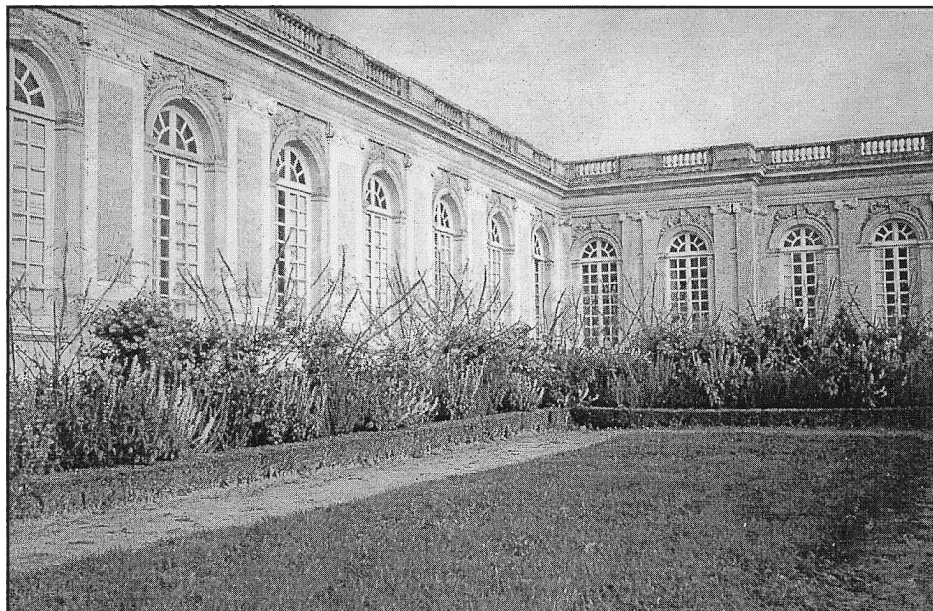
3. térkép. A párizsi békeszerződés, 1947

A térség konfliktusai két világháború kirobbanásához szolgáltatott gyújtóanyagot.

A második világháború során ezt a tényt Európa politikai vezetői részben tudomásul vették. Új megoldást véltek felfedezni: nem a határokat mozgatták, hanem kezdték „a konfliktusokat elsősorban kiváltó” nemzeti kisebbségeket *kitelepíteni hazájukból*. Mármost azokat, akik még egyáltalán életben maradtak, hiszen a lengyelországi nem lengyel kisebbség, az egész térség zsidósága milliós nagyságrendben esett áldozatul az etnikai, faji tisztogatásoknak.

A kitelepítő-elüldöző akciók eredménytelensége és embertelensége azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált, a kitelepítéseket abba kellett hagyni. (Ezt a helyzetet mutatja be a 3. számú térkép, most már mutatva, hogy 1910-hez képest hogyan tűntek el a nemzeti kisebbségek. De jelezve, hogy még így is éppen elég „ellentétalapot” őriznek meg.)

A térség a *szovjet megszállási zóna részévé vált*. A szovjet által hirdetett *proletár internacionalizmus* ideológiája megpróbálta lehetőleg nem tudomásul venni a nemzeti identi-

Nagy-Trianon kastély, a magyar békeszerződés aláírásának helyszíne, ma

tást. A nyugat-európai – immár másfél százados – egyoldalú állampolgári (liberális) identitás mellé az új identitástípust, a politikai-ideológiai (kommunista) identitást emelte.

Ahogy lazult azonban a proletárdiktatúra ideológiai abrondása, úgy jelentkezett az *etnikai-nemzeti konfliktusok továbbélő-megújuló* feszítő ereje. A nemzeti összetartozástudat erősítése szovjetellenes – demokratikus – hangsúlyt is kapott. A szovjet rendszer felbomlásának másnapján ismét elszabadultak az államok kisebbségei és többségei közötti harcok.

4. térkép. Az újabb békerevizió, 1991–1992

Az 1920–1990 közötti 70 esztendőben legalább két tény világgossá vált.

Az egyikre van szükségünk: a területigazgatási határok nem „isten elrendeltetés”-ből keletkeznek, hanem *hatalmi politika termékei*. Az például, hogy a trianoni magyar államhatár mentén, északon akár Dél-Szlovákia vagy keleten a Partium, ugyanígy délen a Vajdaságban sok-sok száz határ menti magyar többségű település került Szlovákiához, Romániához, Szerbiához – az valóban nem „isten elrendelés”, hanem hatalmi erőviszonyok kérdése. De az is világossá vált: sem a nyugati, sem a keleti nagyhatalmak, sem a térség államai (beleértve Lengyelországot is) soha nem fogják engedni a trianoni határok újabb revízióját.

A másik tény: *lehetetlen a közép-kelet-európai térségben a területigazgatási határokat és a nemzeti szállásterületet egymáshoz igazítani.*

Ezért is 1991–92-ben az 1919–20. évi békeszerződéseknek csak részleges korrekciója következett be: szétesett (ahogy 1938–41 között is) Csehszlovákia és Jugoszlávia.

A magyar politikai eliteknek még egyszer majd válaszolnia kell arra a *történeti kérdésre*: vajon megfogalmazott-e világos politikai stratégiát nemzeti és politikai határok keltette konfliktusok feloldására. Mert ez volt a második világ-

háború után az első és egyetlen lehetőség. Vagy kísértett ismét a 20. századi politikánk egyik oly erős hagyománya: nagy szájjal itthon magyarkodunk, de a világpolitikai arénában szükséges lelemény és végrehajtási készség hiányában szenvedünk. Nem, nem a határok módosításának követelését fogja megkérdezni feltétlenül a történész, de azt mindenképpen: volt-e világos cselekvési program? És volt-e tisztázó vita, tárgyalás szomszédainkkal: nem látjuk értelmét a határok feszegetésének (és őszintén nem látjuk értelmét!), de igenis határozott kisebbségi autonómiák lehetőségét követeljük. (A 4. számú térkép tanulmányozása során máris felteszi a nem történész olvasó is e kérdéseket.)

*

Négy térkép. És hozzáfűzött megjegyzések. Valójában 1991–92-ben rajzoltuk és illesztettük őket egymás mellé. A História akkor megpróbált javaslatot tenni arra, hogyan csökkentsük Trianon örökségének kölcsönös terheit. Magyarokat, románokat, szlovákokat, szerbeket, horvátokat, németeket, ukránokat nyomasztó terheit. „A kisebbségi kérdés Közép-Európában tegnap és ma” című História-füzetünk tézisei:

1. *Közép-Kelet-Európában a területigazgatási rendszer és nemzeti szállásterület évezredes szétválását tudomásul kell venni.* Sem a határigazítás, sem a tisztogatás-kitelepítés nem elfogadható, hanem kisebbségi kulturális alapon különböző autonómiákat kell létrehoznunk. (A füzet, amely angolul, németül, románul, szlovákul is megjelent, egy nemzetközi kisebbségi Magatartáskódexet is tartalmazott, javaslatként. – Egyébként aktívan részt is vettünk a vajdasági autonómia-tervezet elkészítésében.)

2. Második tézisünk: A kérdés ma már az, *milyen Európát akarunk?* Kívánjuk-e a kisnemzeti kultúrák megmaradását? *Felül kell vizsgálni az államnemzeti elv* egyoldalú alkalmazását a térségben. Ne lehessen az állam az elnemzetlenítés eszköze. Sem szomszédaink állama, sem a miénk. A jövő az *identitáspluralizmusé* legyen és ne az egyoldalú állampolgári identitásé. A nemzet és állam egységének nyugat-európai elvének állami eszközökkel való érvényesítése a kisebbségben élő nemzeti kultúrák eltűnéséhez vezet.

3. *Föderatív területigazgatási rendszerekre van szükségünk,* bennük különböző alapon szerveződő (szakmai, etnikai stb.) *autonómiákkal...*

Ez csak szakmai javaslat volt.

De legalább úgy érezhettük: mi nem mulasztottunk. Gyenge vigasz, lehet.

És a politikusok?... Kemény kérdés, lehet. De kérdés.

GLATZ FERENC